

İnsan ve Terbiye

Terbiye, (rabv) kökünden türemiş, korumak, ıslah etmek, gözetmek, yükseltmek, çocuğu veya ekini besleyip büyütme, geliştirmek anlamında olup bir şeyi mükemmel derecesine ulaşıncaya kadar adım adım inşa etmek demektir. Bu kelime insan için daha çok kullanılır. Kişinin beden, zihnen, ahlaken gelişmesini ve olgunlaşmasını ifade eder. Te'dip, tezkiye, tehzib gibi kavramlar duruma göre terbiye manasında kullanılmıştır. Bunlara irşad, tedris kavramlarını ilave edebiliriz. Terbiye kavramı, öğretimi (ta'lim) de kapsayacak şekilde kişide bulunan kabiliyetlerin dikkate alınarak bunların geliştirilmesi ve yönlendirilmesini dikkate alır. Öğretim, zekayı ve bilgili geliştirir. Terbiye ise iradeyi güçlendirir, akıl ve irade arasında denge kurar. Gerçekte talim ve terbiye hayat boyudur ve kişiyi hakiki inanca, doğru bilgiye, erdemli yaşayışa ulaştırmayı amaçlar.¹ *Rabb* kavramı, bir şeyi halden hale geçirerek tamlığa ulaştırmak anlamında 'terbiye' demektir. Bu açıdan 'rabb' kelimesi sadece Cenâb-ı Hakk için mutlak manada söylenir. Aynı şekilde bir kişiyi yetiştiren, eğiten için de kullanılır. Şu ayetlerdeki 'rabb' kelimesi bu hususa işaret eder. "Beni efendinin (rabbike) yanında an/hatırla." (Yusuf suresi, Ayet 42). "Allah korusun. O benim efendimdir (rabbî). Bana güzel davranmıştır/iyilik etmiştir." (Yusuf suresi, Ayet 23). Demek ki, bir kişinin yetişmesine katkı sağlayan için de aynı kavram dilde yerini almıştır. Babaya, rabbü'l-beyt; anneye rabbetü'l-beyte denilmesi, mürebbiye/terbiyeci kavramın aynı kökten gelmiş olması, kişinin ilimle nefsinin donatması gibi hususları da burada zikredebiliriz. Şu halde, 'rabb' kavramı bir şeyin yetişmesini sağlamak anlamındadır diyebiliriz.²

İnsan terbiye edilebilir bir varlık mıdır? Eğitim felsefesi açısından ciddi bir sorudur bu. Çünkü genetik yapılar (kalıtsal miras), doğuştan devralınan kültürel unsurlar, tabiatın işleyişinin insanı bazı durumlara mecbur kılması ve hatta yenilip içilen gıdalar dikkate alındığında insan ne ölçüde hürdür sorusu öteden beri üzerinde epey mürekkep harcanan bir konu olmuştur. İbn Miskeveyh (v. 1030), eğer ki, insan terbiye edilebilir/eğitilebilir bir varlık olmasaydı siyaset ve insan mesuliyeti anlamsız kalırdı diyecektir.³ İnsanın terbiye edilebilir bir varlık oluşunun kabulü, ilim-sanat tarihi için de geçerlidir. Terbiye ile ilgili dile yansımış nice kelime, deyiş, atasözü aslında insanın terbiye açısından istidatlı bir yapıda olduğuna işaret eder: 'Ağaç yaşken eğilir', 'Üzüm üzüme baka baka kararır.'

...

Hız Muhammet, Ashab-ı Suffe meclisinde sıkça bulunduğu için 'Allah beni muallim olarak gönderdi' buyurmuştur. İslam'ı diğer coğrafyalara ilim yönüyle taşıyanların başında Suffe ehlinin geldiği bilinmektedir. Allah Kelamı'nın nâzil olduğu coğrafyaya baktığımızda Hicaz yarımadası olarak bilinen ve ortasında tarihi bir yerleşim alanı olan Mekke (Bekke) ve Medine (eski adıyla Yesrib) şehirlerinin yer aldığı, güneyde Yemen ile Kuzey'de Suriye-Irak

¹ Bkz. Râgıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, nşr. M. Halil Aytânî, Beyrut - 2007, Dâru'l-Marife, sf. 193; Ziya Kazıcı - Halis Ayhan, "Tâlim ve Terbiye" maddesi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 39, sf. 515-516, İstanbul- 2010, TDV Yay.

² Râgıb el-İsfahanî, a.g.e., sf. 190-191.

³ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlâk (Ahlak Eğitimi)*, çev. Abdulkadir Şener vd., II. Bsm., İstanbul 2013, sf. 49-50, Büyüyen Ay Yay.

muhibti arasında ticaret yolu üzerinde bulunduğunu görürüz. Mekke Araplar'la, Medine ise biraz kozmopolit nüfus yapısı ile ön plana çıkar. Tarihte kısmen ya Bizans ya İran'ın siyasi etkisinde kalan bu mekân, İbn Haldun'un bakışıyla dışarıya kapalı kalmış ve dolayısıyla eski büyük kültürlerin olumsuz etkilerinden korunmuştur. Bu da Hz. Muhammed'in getirdiği saf dinî akidenin, mezkûr yerlerin sakinlerince benimsemelerine imkân sağlamıştır. Çünkü yapıları (tab'/tıynet) saf olunca, bütün saflığı ile gelen vahyi kabul etmeleri kolay olmuştur.⁴

Eski Hicaz coğrafyasında olduğu haliyle şayet insanlar yaratılış itibarıyla tabiatları saf ise, o tür kişilere nazari-amelî açıdan rehberlik eden birileri zuhûr ettiğinde demek ki, istikamet üzere olmaktadır. İslam'da tevbe kapısının her daim açık oluşunda biraz da bu espri vardır. Hz. Muhammed'in nübüvvetine ilk iman edenlere ve özellikle Mekke döneminin ilk yıllarında bu yeni dine inananlara bu zaviyeden bakılabilir. İbn Haldun, dinin, inşâî olduğu söyler. İnsan nefsinin bazı isteklerine karşı dini buyruklar karşı koyar. İnsan hodgam/bencildir, din ise diğergâm olmasını ondan ister. İnsan her şeyden müstağni olmak ister (ki, tarihte kimilerinin ilahlık iddiası bununla ilgilidir), din ise onun mütevekkil olmasını talep eder. İnsan ölümsüzlük ister, din ise kişiğünun ölümlü olduğunu ama bu dünya gibi öteki dünyanın da var olduğunu hatırlatır. Demek ki, nefsin nice istekleri, dinin istekleri karşısında dizginlenmektedir. Bu durumu kabul etmek/benimsemek hiç de kolay bir şey olmasa gerek. Bununla birlikte sözü edilen inşâî yapıları kabul eden kişilere biz, insan-ı kâmil (olgun kişi) diyoruz. Yeri gelmişken, Selman-ı Farişî ile ilgili anlatılan şu menkıbe ne çok dikkat çekicidir.

Rivayete göre nice zahmetli/çileli yolculuklardan sonra Medine'ye gelen Selman, oradaki bir yahudiye köle olarak satılmıştır. Hz. Muhammed'in Medine'ye geldiğini (hicret) duyduğunda hemen koşar ve gelen kişinin peygamber olup olmadığını test etmek ister kendince. Nihayet kanaat getirdiğinde İslam dairesine dahil olur. Yıllar geçmiş, İran coğrafyası Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Oraya vali olarak atanan kişi, Selman-ı Farişî'dir. Günün birinde bir çarşıda, hali vakti yerinde adamın birinin taşınacak yükleri vardır. Uzaktan gördüğü birini çağırır ve şu şu yükleri bana şuraya kadar taşıyiver der. O kişi de hiç yüksünmeden yükü omuzuna alır. Ancak yolda yürürlerken Selman-ı Farişî'yi yani valiyi tanıyan biri hemen müdahale eder ve o kişiye, 'Bu yükü taşıttığın kişi bizim valimizdir!' diye çıkışır! Mezkûr kişi fena halde utanır, özürler diler, affını istirham eder. Buna mukabil Selman-ı Farişî; 'Bunun ne ehemmiyeti var. Ben bu tavrımla nice güzellikler elde ediyorum. Öncelikle bir din kardeşime yardım ediyorum. Sonra, nefsimi terbiye ediyorum. Görülmesi gereken bir işi yapıyorum' şeklinde bir 'insan-ı kâmil'e yaraşır sözler söyler. Burada mühim olan şey şudur: Nasıl olur da, yüksek konumda olan biri, meseleye çok farklı açılardan bakarak farklı bir yorum getirebilir? Bunu ona öğreten, ilham eden yapı nedir? Onun kişiliği yıllar içinde nasıl bu hale evrilmiştir?

Bu tür sorulara, onların, Peygamber terbiyesi görmüş oldukları şeklinde bir cevap verilebilir. Bu noktada, Hz. Muhammed'in, "Beni Rabbim terbiye etti. Terbiyemi de harika yaptı!" hadisini hatırlayabiliriz. Ya da Hz. Aişe'nin, "Onun ahlakı, Kur'an ahlakı idi" sözünü hayırla yâd edebiliriz. Demek ki, Kur'an, insanın terbiyeye müsait bir varlık olduğunu, belli süreç içinde bunun mümkün olduğunu bize anlatmaktadır. Aynı şekilde kişinin, kendini

⁴ İbn Haldun, *Mukaddime-I*, çev. Süleyman Uludağ, İstanbul 1988, II. Bsm., Dergâh Yay., sf. 472-473.

terbiye etmek adına bilinçli bir irade ortaya koyması da gerekir. Bu açıdan terbiye, tek taraflı işlemez. Nazarî ilkeler eşliğinde onu temsil edenlerin de bulunması gerekir. Kendini yetiştirmek isteyenler eldeki imkânlardan hareketle çaba sarfeder ve kişiliğini geliştirir. Tasavvufta havâs sınıfının; salihler-ebrâr-mukarrabûn şeklinde tasnif edilmesi buna bir örneklik teşkil eder.

Yukarıda ifade edildiği üzere, insanın terbiyesi tek taraflı değildir. Arz ve talep meselesi her daim devrededir. Buna binaen Hz. Muhammed'in muallim oluşundan (Bakara Suresi, Ayet 151) günümüze değin terbiye mekanları olarak medreseler, mektepler, zaviyeler, tekkeler, talimgahlar, araştırma merkezleri, meslek öğretim yerleri, kurslar vb. hep olagelmıştır. Kişilerin buralarda belli bilgi ve meslek açısından talime tabi tutulmaları neticesinde kişiliklerinin gelişmesinin sağlanması ve bir iş sahibi olmaları onlardan talep edilmiştir. Tarihimizde ilim geleneğini ve ahilîk (lonca) teşkilatı gibi nice yapıları bu cümleden olarak zikredebiliriz.

Terbiyenin beşikten mezara kadar olduğunu ve çok boyutlu bir özellik arzettiğini söylememiz gerekir. Bu açıdan ilim tahsil etmek, iyilerle hemhâl olmak, meslek sahibi olmak, sanat öğrenmek, seyahatte bulunmak, keşifler yapmak, sosyal hayata katılmak gibi nice etkinliği terbiye ve tehzîb-i ahlak adına önemli buluyoruz. Coğrafi etkilerden beslenme kültürüne, siyasi yapıdan mimari ve musiki unsurlarına kadar uzanan çizgide olup bitenleri de buna ilave etmeliyiz. Bütün bunların neticesinde şayet kişi, kendi özünden; "Tehî görmen kimseyi, hiç kimesne boş değil / Eksiklik ile nazar, erenlere hoş değil" (Yunus Emre), "Gerçi tâmm u nâkısı kâmil bilür/ Kâmil olan cümleyi kâmil bilür. (...) Her kişi kim ola ol eksiksiz er / Kılmaz ol hiç kimse aybına nazar" (Süleyman Çelebi, *Mevlid*) diyebilecek seviyeye geldi ise o kişinin iyi bir terbiye görmüş ve kemâle ermiş olduğunu söyleyebiliriz.